

The effect of Moral Intelligence on Emotional Self-Awareness in students with the Islamic education approach in order to presenting a model

Seyed Hadi Delbari1: PhD student, Department of Philosophy of Islamic Education, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran.

Vahid Fallah*: Faculty member, Department of Educational Management, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran.

Saeed Saffarian Hamedani: Faculty member, Department of Educational Management, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran.

Abstract: The purpose of this study was to investigate the effect of moral intelligence on knowledge of Islamic teaching and learning in order to present a model. The purpose of this research is applied-fundamental; data-type mixed (qualitative-quantitative); The data collection was descriptive-correlation. The statistical population of the qualitative part of the study consisted of academic experts and school teachers in Tehran who were selected by purposeful sampling and saturation principle of 23 people as sample size. The second group of the statistical population included all high school students in Tehran in the year 1398. Using random cluster sampling method, 346 persons were selected as sample size. Descriptive statistics were used to describe demographic characteristics and research variables. Frequency percentages, tables and graphs were used. In the inferential section, structural equation modeling, one-sample t-test, and inferential statistics were used to test the research questions. SPSS-v23, Smart PIs-v2 and Lisrel-v8 softwares were used. The results showed that the components of moral intelligence with Islamic education approach were honesty, responsibility, forgiveness, compassion, moral values and communication skills. Also, the components of self-awareness based on Islamic education approach included public self-awareness, private self-awareness, emotional intelligence and etc. The results also showed that moral intelligence and its components affect students' self-awareness based on Islamic education approach. The research model also had a good fit.

Keywords: Moral Intelligence, Self-Consciousness, Islamic Education.

*Corresponding author: Faculty member, Department of Educational Management, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran.

Email: fallahvahid22@gmail.com

مقدمه

برای فراهم کردن زمینه های رشد استعدادهای بالقوه و رسیدن به خودشکوفایی دستیابی به خودآگاهی نیز عامل مهمی محسوب می شود (یحیی زاده جلودار همکاران ۱۳۹۷). تا زمانی که فرد از استعدادها و ظرفیت های وجودی و نقاط قوت و ضعف خود و همچنین از ویژگی های درون فردی و شخصیتی خودآگاهی لازم را کسب نکرده باشد، پی به ارزش های وجودی خود نمی برد و تلاشی در جهت شکوفاسازی این ارزش ها و استعدادها نخواهد داشت (میهن دوست ۲۰۱۸). خودآگاهی عبارت است از آگاه بودن فرد از انگیزه ها، ترجیح ها، شخصیت و دانستن این موضوع که چطور این عامل ها بر قضاوت ها، تصمیم ها و تعامل های فرد با دیگران تأثیر می گذارد (کوپر ۱۹۹۸ به نقل از بندر اوکانر و ایوانز ۲۰۱۸).

دستیابی به خودآگاهی امری مهم در جهت فهمیدن نیازهای رشد شخصی است. فرد با داشتن خودآگاهی بیشتر می تواند در موقعیت های مختلف خود را کنترل و زمینه رشد استعدادهایش را فراهم کند (شهبازی فاضلی و حسینی ۱۳۹۷). خودآگاهی فرد را در درک ارزش ها، خواسته ها، نیازها، تمایلات و قوت ها و ضعف هایش توانا می سازد. از طریق خودآگاهی فرد می تواند رفتارهایی که دوست دارد را شناسایی کرده و تغییر دهد. این گشودگی به سمت مسیرهای متفاوت است که به فرد آزادی بیشتر در انتخاب ها و عمل کردن به شیوه ای که بیشتر با حالات درونی انسان متناقض است را می دهد. از سوی دیگر فردی که فاقد خودآگاهی است تمایل به فرافکنی انگیزه ها و اهداف خود به سمت دیگران، بدوت توانایی تمایز بین ادراکات خودش و واقعیت ها دارد (توپوز و آراسان ۲۰۱۴). در همین رابطه نتایج پژوهش ریان و برون (۲۰۰۳) نشان داد که خودآگاهی به تمایز ادراکات از واقعیت کمک می کند و

افراد را از به دام افتادن در احساساتی که بر اساس اطلاعات ناکاملی است، باز می دارد. همچنین نتایج پژوهش کیلپاتریک، کانترل و اسملتزر (۲۰۱۸) نیز نشان داد کسانی که خودآگاهی بالاتری دارند تمایل به پذیرش خود و مسئولیت انتخاب ها و اعمالشان را دارند. سانگور (۲۰۱۵) نیز در پژوهش خود به این نتایج دست یافت که کمبود یا فقدان خودآگاهی فرد را از توانایی تفاوت گذاشتن میان مرزهای خود و دیگران باز می دارد. این باعث می شود که پذیرش عقاید، تفکرات و احساسات دیگران که از احساسات و تفکرات شخص متفاوت است، سخت شود. از سوی دیگر بدون پذیرش خود، تغییر، موفقیت و یا کمال به پیامدهای مطلوبی مانند هوش اخلاقی بالا، خودشکوفایی و عملکرد بهینه منجر نمی شود. تعلیم و تربیت در عصر جدید درباره نحوه یادگیری افراد، مفهومی از تدریس ارائه می دهد که بر پرورش دانش آموزان با هوش اخلاقی و خودآگاهی بالا تأکید دارد. در میان روش های تربیتی اسلامی، روش تدریس با تعلیم و تربیت اسلامی جایگاه ویژه ای دارد. زیرا موضوع تربیت اسلامی «انسان» است با همه معانی، استعدادها و نحوه نگرشی که دارد. به نظر اسلام، در طبیعت انسان هر استعدادی که یافت می شود برای زندگی آفریده شده است. لذا نظام تعلیم و تربیت باید از ابتدا تا انتهای دوره تربیت، این استعدادها را مورد توجه قرار دهد و آنها را تقویت نماید، رشد دهد و مواظبت کند تا به کمال خود رسیده و ثمر دهد (صباغ حسن زاده ۱۳۹۴).

به همین دلیل، اسلام تربیت را به زراعت تشبیه کرده است و می بینیم که چگونه رسول اکرم (ص) ۲۳ سال کار کردند تا توانستند نسلی از صحابه را با خودآگاهی و هوش اخلاقی بالا تربیت کنند. به دلیل فقدان این روش تربیتی مترقی، نظام تعلیم و تربیت جدید، انسانی را می پروراند از بعد اخلاقی یا روانی یا عقیدتی و یا انسانی

ناقص است و این نقص در یک بعد یا ابعاد متعدد هر یک از نظام های جدید مشهود است (اقدامی ۱۳۹۳). باید اذعان کرد روش تربیتی اسلام با تمام واقعیت و عملی بودنش، با روش های عملی دیگر تا حدودی فرق دارد. روش عملی اسلام واقعیت بزرگ تری از خواست های فطری بشر را شامل می شود نه واقعیت محدود کوچکی. واقعیت بزرگ تری که هم حساب قدرت والاگرائی انسان را می کند و هم به استعداد سقوطش آشناست. این واقعیت که پیوسته مورد نظر اسلام است؛ به حساب آوردن انسان می باشد در مجموع خود با تمام نیروها و تجهیزانش، پیوسته انسان را به اوج گرفتن از سطح حیوانی دعوت می کند، همیشه به او تکلیف می دهد تا برای رسیدن به حد کمالی که در قدرت اوست، بکوشد؛ زیرا انسان فطرتاً از عهده کارهای بزرگ بر می آید و وقتی هدفش رسیدن به کمال شد هر چه بخواهد می تواند بکند (خطیبی ۱۳۹۴). بنابراین با توجه به اهمیت تعلیم و تربیت اسلامی در رسیدن انسان به هدف نهایی خلقت و حیات طیبه، اسلام به عنوان اولین و مهمترین ارزشهای تعلیم و تربیت در آموزش و پرورش بیان گردیده است. به طوری که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، در رابطه با تعلیم و تربیت اسلامی و مهمترین هدف تربیتی چنین آمده است: «تعلیم و تربیتی که تحقق بخش حیات طیبه، جامعه عدل جهانی و تمدن اسلامی باشد و تربیت دانش آموختگانی آگاه، متعهد، مومن و مزین به کمالات و فضایل اخلاقی، هوش اخلاقی و خودآگاهی، مهمترین هدف تربیتی یک جامعه سالمی می باشد و این امر با به کارگیری دستورات و روش های تربیتی اصیل اسلامی امکان پذیر خواهد بود (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ۱۳۹۰).

هوش اخلاقی مفهومی جدید در عرصه علم است و ظرفیت ذهنی افراد برای تعیین این نکته مهم است که

چگونه باید از اصول جهان شمول بشری در ارزش ها، اهداف و فعالیت ها در زندگی استفاده کرد (لنیک و کیل ۲۰۱۱ به نقل از جفری و شاکلفورد ۲۰۱۸). هوش اخلاقی ظرفیت و توانایی درک درست از نادرست، اعتقادات قوی اخلاقی و عمل به آنها و همچنین رفتار در جهت صحیح و محترمانه تعریف شده است و شامل چهار اصل درست کاری (اعمال درست و صادقانه)، مسئولیت پذیری (پذیرش اعمال و پیامدهای آن)، دلسوزی (توجه همدلانه به دیگران) و بخشش (آگاهی از عیوب و اشتباهات و بخشیدن خود و دیگران) است (آییک، کاودار و اوزاباسی ۲۰۱۵). افراد دارای هوش اخلاقی بالا، سعی می کنند کارهایشان را با توجه به اصول اخلاقی انجام دهند. مسئولیت اخلاقی نقش مهمی در ارائه مراقبت های بهداشتی ایفا می کند (ستوده، شاکری نیا خیراتی درگاهی و همکاران ۱۳۹۵). نتایج برخی تحقیقات نشان دهنده نقش هوش اخلاقی و مولفه های آن در ارتقا سلامت روانی، جسمانی و خودآگاهی بالا است (کاکس بنت تریپ و همکاران ۲۰۱۲؛ مک بث و گاملی ۲۰۱۲).

بنابراین هوش اخلاقی به این حقیقت اشاره دارد که ما به صورت ذاتی، اخلاقی یا غیراخلاقی متولد نمی شویم، بلکه یاد می گیریم که چگونه خوب باشیم. یادگیری برای خوب بودن شامل ارتباطات، بازخورد، جامعه پذیری و آموزش است که هرگز پایان پذیر نیست، آنچه که ما برای انجام کارهای درست به آن نیاز داریم، همان هوش اخلاقی است که با استفاده از آن به یادگیری عمل هوشمندانه و دستیابی به بهترین عمل خوب نزدیک می شویم؛ در هر بخشی از زندگی به بهترین اطلاعات قابل در دسترس می رسیم، خطرات را به حداقل می رسانیم و نسبت به پیامدهای آن خوش بین هستیم (توپارک و کاراکوس ۲۰۱۸). ناسی (۲۰۱۶) در مقاله ای با عنوان نقش استدلال در آموزش و پرورش

اخلاقی به منظور رسیدن به خودآگاهی در نوجوانان انجام داد. نتایج نشان داد اجرای تدریجی برنامه های اخلاقی برای نوجوانان باعث افزایش میزان خودآگاهی آنان می شود. نگاموک (۲۰۱۱) در پژوهش خود به این نتایج رسید که آموزش و پرورش و مراکز آموزش عالی باید در تمام سطوح ضمن بررسی وضعیت اخلاقی، ویژگی های اخلاقی را نیز به تدریج در دانش آموزان و دانشجویان آموزش دهند تا بتواند خودآگاهی آنان را افزایش دهند. به طور کلی دانش آموزان و دانشجویان مراحل جامعه پذیری و ورود به جامعه را از طریق تجربیات خود در نظام های رسمی و غیررسمی آموزشی و اجتماعی دانشگاه کسب می کنند. به همین دلیل در بسیاری از مواقع انتظارات جامعه از نظام آموزشی بیش از آنکه به توسعه حرفه ای افراد مرتبط باشد، به توسعه اخلاقی و خودآگاهی آنها ارتباط دارد. بنابراین با توجه به این مهم، که تعلیم و تربیت اسلامی در سرنوشت جامعه و در تمام مراحل پیشرفت دانش آموزان سهیم بوده و خود نیز همواره گسترش یافته است و همچنین حامل و ناقل شریف ترین آرمان های بشری بوده و پیوندی ناگسستنی با بزرگ ترین پیروزی های جوامع بزرگ تاریخ بشر داشته است؛ لذا لازم است با توجه به موقعیت و شرایط حاکم بر تعلیم و تربیت اسلامی، روش مناسبی برگزیده شود تا بتوان هوش اخلاقی و خودآگاهی دانش آموزان را افزایش داد. از این رو مساله اصلی ارائه مدلی برای هوش اخلاقی مبتنی بر تعلیم و تربیت اسلامی است و این که: آیا هوش اخلاقی بر خودآگاهی دانش آموزان با رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی تأثیر دارد؟ می باشد.

مواد و روش ها

روش پژوهش برحسب هدف، بنیادی-کاربردی؛ برحسب نوع داده، آمیخته (کیفی-کمی) از نوع اکتشافی؛ برحسب زمان گردآوری داده، مقطعی بود.

جامعه آماری بخش کیفی پژوهش شامل خبرگان دانشگاهی بودند که به تأیید اساتید راهنما و مشاور رسیده بود برای تعیین نمونه های این پژوهش و تعیین این گروه از خبرگان از روش نمونه گیری غیرتصادفی هدفمند استفاده شد. در این پژوهش تعداد ۲۳ نفر به عنوان مصاحبه شونده با توجه به اصل اشباع در نظر گرفته شد. جامعه آماری در بخش کمی این پژوهش، شامل کلیه دانش آموزان مقطع متوسطه شهر تهران در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ که مشغول به تحصیل بودند، تشکیل داد. بر اساس جدول کرجسی مورگان (۱۹۷۰)، تعداد ۳۴۶ دانش آموز به شیوه نمونه گیری تصادفی خوشه ای چند مرحله ای انتخاب شد تا به پرسشنامه های پژوهش پاسخ دهند. در این پژوهش برای بخش کیفی از روش نمونه گیری غیرتصادفی (هدفمند) انتخاب شد و برای بخش کمی از روش نمونه گیری خوشه ای مرحله ای، به این صورت که ابتدا از بین مناطق ۲۲ گانه شهر تهران تعداد ۷ منطقه و از هر منطقه ۴ مدرسه به صورت تصادفی انتخاب و از هر مدرسه ۲ کلاس و از هر کلاس تعداد نمونه مورد نظر به صورت تصادفی انتخاب شد. پس از تهیه پرسشنامه ها و انتخاب نمونه، از سازمان آموزش و پرورش استان تهران و مدیریت آموزش و پرورش ناحیه های انتخاب شده، مجوزهای لازم برای اجرای پژوهش دریافت شد. پژوهشگر شخصا به مدارس مراجعه و با هماهنگی مدیران و معاونین مدارس نسبت به اجرای پرسشنامه های پژوهش اقدام به عمل آمد. بعد از این که دانش آموزان انتخاب شدند، پرسشنامه ها به طور همزمان در مورد آنها اجرا شد، قبل از اجرای پرسشنامه ها، به دانش آموزان گفته شد که انتخاب آنها کاملاً تصادفی بوده است و برای اجرای پژوهش دانشگاهی انتخاب شده اند و لذا نیاز به ذکر نام خود در پرسشنامه ها ندارند. سپس برای این که شرایط مطلوب اجرای آزمون

روش تحلیل داده‌ها در بخش کیفی کدگذاری نظری برگرفته از روش نظریه‌پردازی داده بنیاد بود. در بخش استنباطی برای پاسخ به سؤال‌های پژوهش از آزمون-هایی نظیر همبستگی پیرسون، مدل‌سازی معادلات ساختاری، تحلیل عاملی اکتشافی و آزمون تی تک نمونه‌ای با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS-v23، Smart Pls-v2 و Lisrel-v8 بهره گرفته شد.

یافته‌ها

برای بررسی ابعاد هوش اخلاقی (پدیده محوری)، خودآگاهی (پیامد) و بسترها، موانع و راهبردهای پیاده‌سازی هوش اخلاقی در دانش‌آموزان با رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی، تحلیل پاسخ‌های جمع‌آوری شده از پرسشنامه خبرگان استفاده داد. شایان ذکر است که با ۲۳ خبره در این زمینه بر اساس مصاحبه نیمه ساختاریافته با ۹ سؤال مصاحبه شد. با استفاده از رویکرد گراند تئوری و استفاده از نرم‌افزار MAXQDA به این سؤال پاسخ داده می‌شود. بنابراین، در گام اول لازم است تا واحدهای معنایی شناسایی شود که البته انتخاب واحدهای معنایی به تأیید اساتید راهنما و مشاور رسیده است. بعد از کدگذاری واحدهای معنایی و رسیدن به حد اشباع (زمانی که از تحلیل متن یا مصاحبه‌های جدید، مقولات یا کدهای جدیدی به دست نیاید)، بر اساس مشابهت کدها به یکدیگر مقوله‌بندی شدند و در نهایت ۱۶ مقوله از داده‌های کیفی پدیدار شدند. در نهایت خروجی حاصل از تحلیل، به شرح جدول زیر می‌توان مشاهده کرد. این جدول حاصل کدگذاری باز محوری و گزینشی است که با نظر اساتید راهنما و مشاور و نیز ادبیات تحقیق انجام شده است.

ها فراهم آید، از آنها خواسته شد، طوری بنشینند که پاسخگویی به پرسشنامه‌ها بهتر باشد و صحت اجرای آزمون حفظ شود. بعد از دادن پرسشنامه‌ها به دانش‌آموزان، راهنمای هر یک از آنها قرائت خواهد شد و پس از پاسخگویی به پرسشنامه‌ها، از تمامی آنها قدردانی و پس از جمع‌آوری، پرسشنامه‌ها، نمره‌گذاری شد.

پرسشنامه محقق ساخته هوش اخلاقی بر اساس تعلیم و تربیت اسلامی: این پرسشنامه شامل ۵۱ گویه با طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت بود که با مرور مبانی نظری و عملی و نیز نتایج مصاحبه‌های اکتشافی (با کدگذاری باز و محوری متون مصاحبه اکتشافی)، تدوین شد. این پرسشنامه شامل ۳۰ گویه و ابعاد درستکاری (۷ گویه)، مسئولیت‌پذیری (۹ گویه) و بخشش (۷ گویه)، دلسوزی (۷ گویه)، ارزش‌های اخلاقی (۱۱ گویه) و مهارت‌های ارتباطی (۱۰ گویه) بود.

پرسشنامه محقق ساخته خودآگاهی بر اساس تعلیم و تربیت اسلامی: این پرسشنامه شامل ۳۹ گویه با طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت بود که با مرور مبانی نظری و عملی و نیز نتایج مصاحبه‌های اکتشافی (با کدگذاری باز و محوری متون مصاحبه اکتشافی)، تدوین شد. این پرسشنامه شامل ۲۶ گویه و ابعاد خودآگاهی عمومی (۶ گویه)، خودآگاهی خصوصی (۱۰ گویه) و هوش هیجانی (۵ گویه) و خودگشودگی (۵ گویه)، شناخت نگرش‌ها (۴ گویه)، ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری (۴ گویه) و خودآگاهی هیجانی (۵ گویه) بود. روایی و پایایی پرسشنامه حاضر با استفاده از آلفای کرونباخ برای خودآگاهی عمومی ۰/۸۱، خودآگاهی خصوصی ۰/۸۶ و هوش هیجانی ۰/۸۳ و خودگشودگی ۰/۸۹، شناخت نگرش‌ها ۰/۸۸، ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری ۰/۸۱ و خودآگاهی هیجانی ۰/۹۰ بود.

جدول ۱. کدگذاری باز، محوری و گزینشی (انتخابی)

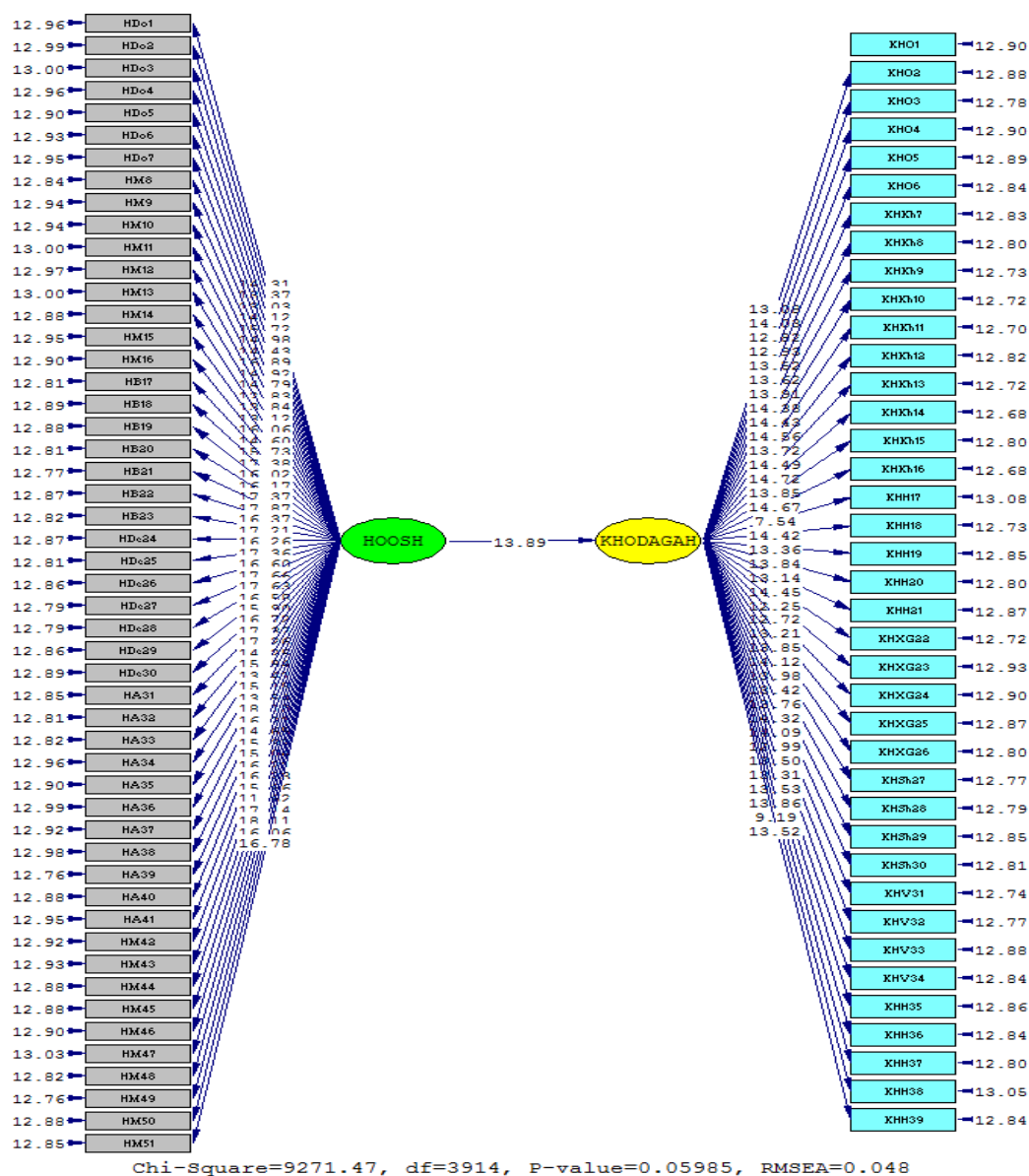
انتخابی	محوری	باز
هوش اخلاقی	درستکاری	من می‌توانم به طور شفاف اصول، ارزشها و باورهایم که راهنمای اعمالم در زمینه اسلام و اصول اخلاقی هستند را بیان کنم.

من حقیقت را می گویم مگر اینکه دلایل اخلاقی مهمی مانع شود.	
من پس از ملاقات با افراد جدید، ارادت خالصانه ام را نسبت به آنها نشان می دهم.	
من از جنبه های مثبت اشتباهات گذشته ام و اینکه این اشتباهات در سهای ارزشمندی برای رسیدن به موفقیت هستند، احساس خوبی دارم.	مسئولیت پذیری
رویکرد غالب من خدمت به دیگران است.	بخشش
من حقیقتاً به افرادی که با آنها معاشرت می کنم به دور از هیچگونه چشم داشتی علاقه مندم.	
دوستانم معتقدند رفتارم با ارزشها و باورهاهم بسیار سازگار است.	ارزشهای اخلاقی
من قادرم باز خوردهای منفی را به درستی منتقل کنم.	
من گرایش زیادی به عشق و پرستش خداوند دارم.	مهارت‌های ارتباطی
من معتقدم که خداوند خیر بنیادین است	
من در زندگی شخصی اهمیت زیادی به دوستان و اطرافیانم قائل هستم	خودآگاهی عمومی
علاقه مندم به سبک خود و ارزش های اخلاقی ام کارهایم را انجام دهم	
علاقه مند به راهی که خود ایجاد کرده ام هستم	خودآگاهی خصوصی
همیشه سعی می کنم خود را از لحاظ ارزش های اخلاقی بسنجم	
به طور کلی زیاد از خودم آگاه نیستم	هوش هیجانی
هنگام روبرو شدن با شرایط دشوار، سعی می کنم در مورد راه حل های ممکن فکر کنم	
قادر هستم احترام به دیگران را حفظ کنم	شناخت نگرش ها
می توانم برای معنی دادن به زندگی نا حد امکان تلاش کنم	
می توانم بدون تنش زیاد، با مشکلات مقابله کنم	ویژگی های شخصیتی و رفتاری
هیچ چیز در من علاقه ایجاد نمی کند	
تصمیم گیری برایم مشکل است	خودآگاهی هیجانی
نسبت به هیجانانتم آگاهم.	
کنترل هیجانانتم برایم سخت است	
شناخت مولفه های هوش اخلاقی بر اساس رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی و آگاهی دانش آموزان آموزان و معلمان نسبت به این مولفه ها	راهبرد
شناخت مولفه های خودآگاهی رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی و آگاهی دانش آموزان و معلمان نسبت به این مولفه ها	
ارائه آموزش برای آشنایی با هوش اخلاقی و مولفه های آن بر اساس رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی	
ارائه آموزش برای آشنایی با خودآگاهی و مولفه های آن بر اساس رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی	بسترها
بازنگری و بازسازی ساختارها و رویه ها در نظام تعلیم و تربیت اسلامی در دانش آموزان بر اساس مولفه های هوش اخلاقی و خودآگاهی	
عدم طراحی و تدوین برنامه های آموزشی متناسب با نیازها و نقش های دختران و پسران	
تعامل کم بین مدیران و معلمان با دانش آموزان	موانع
هم راستا نبودن مسائل آموزشی در مدارس با توجه به هوش اخلاقی و خودآگاهی بر اساس رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی	

مولفه های ارزش های اخلاقی (۱۱ کد) در هوش اخلاقی و خودآگاهی خصوصی (۱۰ کد) در خودآگاهی بیشترین اهمیت را دارند. جدول فوق سهم فراوانی کدهای اولیه در شناسایی کدهای ثانویه را نشان می دهد. همان طور که در سؤال یک مشخص شد، بعد از انجام تحلیل محتوای کیفی ۱۶ زیر مقوله کشف شد. تأیید مدل مفهومی حاصل از استخراج نتایج تحلیل پاسخ های مصاحبه شوندگان از طریق نرم افزار MAXQDA از طریق آزمودن همبستگی پیرسون قابل آزمون است. با توجه به ماتریس همبستگی ناشی از ارتباط متغیرهای تحقیق و با توجه این که سطح معناداری برای تمام عوامل کمتر از ۰,۰۵ است؛ بنابراین در سطح اطمینان ۹۵٪ مؤلفه های تحقیق با اقدامات لازم

اضافه نمودن قیود مدل و انتخاب روش ماکسیمم درستمایی، مدل اجرا شده و نمودار مسیر برازش شکل زیر به دست آمد.

همبستگی دارند. در ادامه می‌خواهیم به بررسی مدل اصلی پژوهش بپردازیم. بدین منظور، از مدل معادلات ساختاری تائیدی استفاده می‌شود. پس از رسم ساختار،

شکل ۱. مدل ساختاری پژوهش در حالت معناداری ضرایب

چنین استنباط کرد که روابط بین متغیرها مورد تائید می‌باشد. همانگونه که شاخص‌های χ^2 -دو و RMSEA نشان می‌دهند، مدل برازش مناسبتری را به داده‌ها ارائه می‌کند. خروجی‌های الگو در جدول زیر مورد بررسی قرار گرفته است.

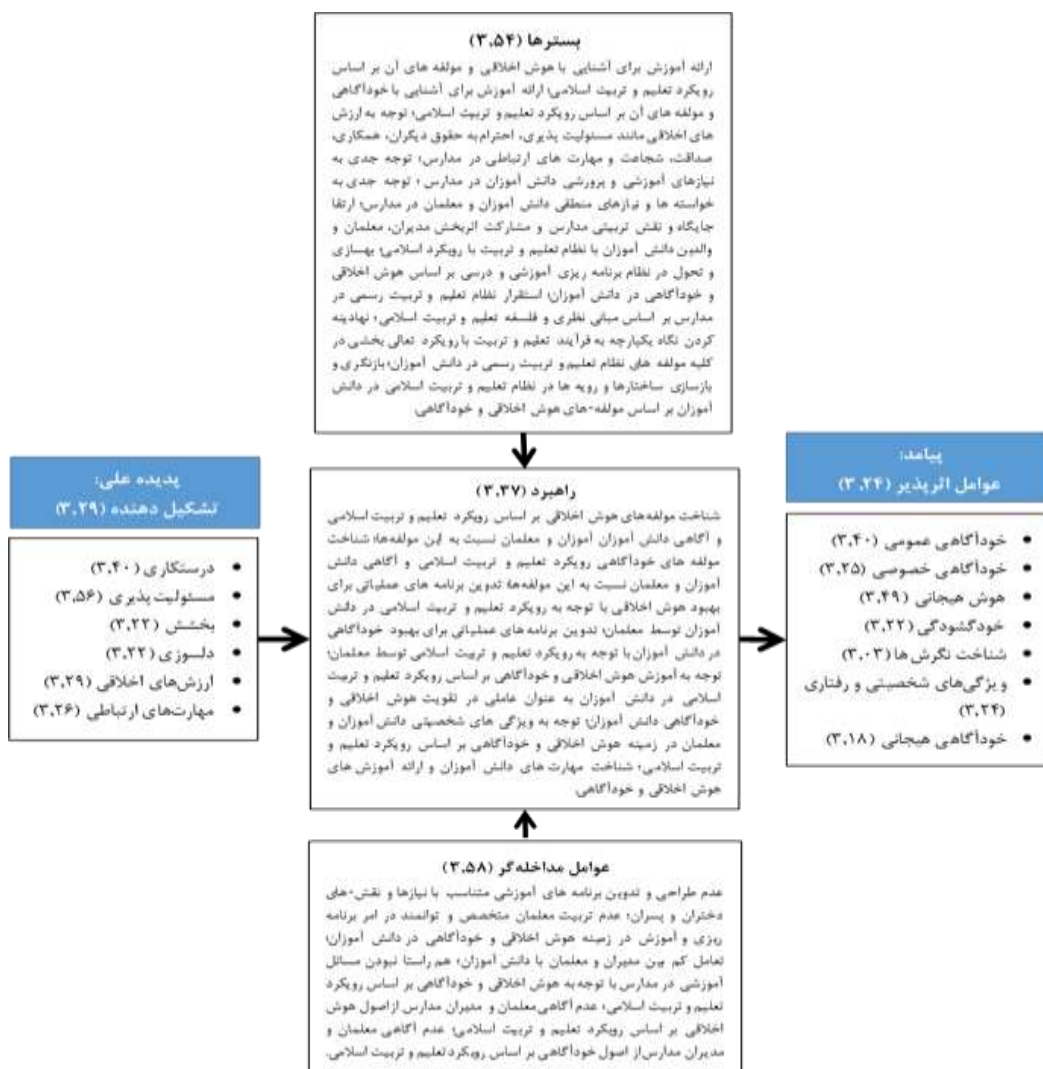
همان‌طور که در شکل‌های بالا نشان داده شده است، کلیدی مقادیر پارمترهای مربوط به مدل به همراه بارهای عاملی و ضرایب مسیر نشان داده شده است. با توجه به مقادیر ضرایب استاندارد و ضرایب معناداری تی به دست آمده در شکل‌های بالا (مقادیر تی بالاتر از ۲،۵۸ می‌توان

جدول ۲. شاخص‌های برازش تحلیل مسیر مدل

شاخص‌های برازش	مقدار	حد مجاز	نام شاخص
۲,۳۷	کمتراز ۳	Chi-square/df	
۰,۰۴۸	کمتراز ۰,۱	RMSEA (ریشه میانگین خطای بر آورد)	
۰,۹۸	بزرگتر از ۰,۹	CFI (برازندگی تعدیل یافته)	
۰,۹۷	بزرگتر از ۰,۹	NFI (برازندگی نرم شده)	
۰,۹۵	بزرگتر از ۰,۹	GFI (نیگوی برازش)	
۰,۹۳	بزرگتر از ۰,۹	AGFI (نیگوی برازش تعدیل شده)	

همان گونه که مشاهده می شود شاخص‌های برازش الگو در وضعیت مطلوبی قرار گرفته است. در نهایت بر اساس شاخص‌ها و مولفه‌های شناسایی شده (شرایط علی) که بر اساس مستندات پژوهشی و مصاحبه با خبرگان شناسایی شد و هم‌چنین ساز و کارها و بازدارنده شناسایی شده و در نهایت تحلیل داده‌ها در بخش کمی الگوی مفهومی پژوهش با رویکرد گراندد تئوری به صورت شکل ۲ ارائه می‌گردد.

همان گونه که مشاهده می شود شاخص‌های برازش الگو در وضعیت مطلوبی قرار گرفته است. در نهایت بر اساس شاخص‌ها و مولفه‌های شناسایی شده (شرایط علی) که بر اساس مستندات پژوهشی و مصاحبه با

شکل ۲. الگوی نهایی پژوهش برگرفته از بخش کیفی و کمی

بحث و نتیجه گیری

در شناسایی مولفه ها و ابعاد هوش اخلاقی در دانش آموزان با رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی با ۲۳ خبره در این زمینه بر اساس مصاحبه نیمه ساختار یافته با ۹ سوال مصاحبه شد. با استفاده از رویکرد گراند تئوری و تحلیل عاملی اکتشافی به این سوال پاسخ داده شد. بر اساس نتایج حاصل از بخش کیفی و روایی محتوا، که از میان ۵۱ شاخص (گویه) موجود، ۶ مولفه اصلی قابل شناسایی بود. بر اساس ادبیات، پیشینه و نظریه های موجود این مولفه ها بدین شکل نام گذاری شدند. مولفه های درستکاری، مسئولیت پذیری، بخشش، دلسوزی، ارزش های اخلاقی و مهارت های ارتباطی شناسایی شدند

در شناسایی مولفه ها و ابعاد خودآگاهی در دانش آموزان با رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی با ۲۳ خبره در این زمینه بر اساس مصاحبه نیمه ساختار یافته با ۹ سوال مصاحبه شد. با استفاده از رویکرد گراند تئوری و تحلیل عاملی اکتشافی به این سوال پاسخ داده شد. بر اساس نتایج حاصل از بخش کیفی و روایی محتوا، که از میان ۳۹ شاخص (گویه) موجود، ۷ مولفه اصلی قابل شناسایی بود. بر اساس ادبیات، پیشینه و نظریه های موجود این مولفه ها بدین شکل نام گذاری شدند. مولفه های خودآگاهی عمومی، خودآگاهی خصوصی، هوش هیجانی، خودگشودگی، شناخت نگرش ها، ویژگی های شخصیتی و رفتاری و خودآگاهی هیجانی شناسایی شدند. در پژوهش حاضر به منظور ارائه مدلی جامع برای تاثیر هوش اخلاقی بر خودآگاهی در دانش آموزان با رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی و با توجه به مبانی نظری و نظر خبرگان، تسهیل کننده ها و موانع پیش روی برنامه های هوش اخلاقی و خودآگاهی بر اساس رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی مورد بررسی قرار گرفت و تسهیل گر ها و موانع و راهبردهای پیاده سازی شناسایی شدند.

پس از بررسی و تایید الگو، برای آزمون معناداری فرضیه ها از دو شاخص جزئی مقدار بحرانی و p استفاده شد. نتایج این پژوهش که از مجموع یافته های شش سوال

قبل قابل درک می باشد نشان داد که هوش اخلاقی و مولفه های آن بر خودآگاهی دانش آموزان بر اساس رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی تاثیر معناداری دارد. ناروانز (۲۰۱۰) معتقد است که هوش اخلاقی با احساسات و عقل گره خورده و رفتارهای اخلاقی به احساسات یکپارچه، شهود و استدلال وابسته است. افراد با هوش اخلاقی بالا، کار درست را انجام می دهند، اعمال آنها پیوسته با ارزش ها و عقایدشان هماهنگ است عملکرد بالایی دارند و همیشه کارها را با اصول اخلاقی پیوند می دهند. در تبیین نتایج فوق می توان ادعا نمود دارا بودن هوش اخلاقی بر اساس فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، باعث حفظ و ارتقای خودآگاهی می شود که به نوعی به عنوان تجهیز افراد به ویژگی های مثبتی مانند هوش هیجانی، خودگشودگی، شناخت نگرش ها، ویژگی های شخصیتی و رفتاری و خودآگاهی هیجانی می باشد. تبعا وقتی دانش آموزان از هوش اخلاقی بالایی برخوردار باشند و خود را در رسیدن به وظایف، فعالیت ها و اهداف، خودکارآمدتر تصور نمایند، به واسطه این احساس خودکارآمدی بالا، آنها از نظر روان شناختی، زندگی خود را مثبت تر ارزیابی نموده از زندگی خود رضایت خاطر بیشتری داشته و احساس خودآگاهی بیشتری خواهند داشت. در همین رابطه کامینگ (۲۰۱۵)، در پژوهش خود به این نتایج دست یافت کودکانی که در معرض کلاس های برنامه آموزش فلسفه قرار می گیرند، نسبت به کودکان دیگر، در زمینه های درک مطلب، خواندن، هوش اخلاقی و تفکر انتقادی عملکرد بهتری دارند، همچنین، وی در پژوهش خود به این نتیجه رسید که رویکرد فلسفی می تواند در بهبود مهارت های استدلال منطقی و خودآگاهی سودمند باشد. زمان و مومن (۲۰۱۶)، به این نتایج دست یافتند که اگر آموزش فلسفه به کودکان به مفهوم خاص و آنگونه که به تفکر انتقادی، خلاق، تقویت مهارت های عقلانی و هوش اخلاقی در کودکان بینجامد، قطعاً سابقه ای طولانی و همزاد با فرهنگ اسلامی و ادب کشورها دارد.

حمایتی جهت پیشرفت دانش آموزان به سوی شایستگی های اخلاقی اقداماتی صورت گیرد. از آن جایی که هوش اخلاقی و خودآگاهی نوعی توانایی اکتسابی بوده و قابلیت ارتقا دارد لازم است دانش آموزان و دانشجویان با آموزش مستمر در جهت آموزش ارتقای سطح این مقوله گام بردارند و از رهیافت هایی نظیر تشویق رفتار مبتنی بر اخلاق و خودآگاهی بهره بگیرند.

References

- Aybek E C, Çavdar D, Özabacı T M N 2015. University students' moral judgment and emotional intelligence level: A model testing. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, NO. 191, Pp. 2740-2746.
- Bender J, O'Connor A M, Evans A D 2018. Mirror, mirror on the wall: Increasing young children's honesty through inducing self-awareness. *Journal of experimental child psychology*, No. 167, Pp. 414-422.
- Cox S S, Bennett R J, Tripp T M, et al 2012. An empirical test of forgiveness motives' effects on employees' health and well-being. *Journal of occupational health psychology*, Vol. 17, No. 3, Pp. 330.
- Eghdami M 2014. Explaining and criticizing Iran's family education programs in religious education based on the philosophy of Islamic education. M.Sc., *Tarbiat Modarres University, Tehran*. [In Persian].
- Jeffery A J, Shackelford T K 2018. Moral positions on publishing race differences in intelligence. *Journal of Criminal Justice*, No. 59, Pp. 132-135.

به طور کلی می توان گفت که هوش اخلاقی و خودآگاهی بر اساس رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی، متغیرهای روان شناختی هستند که رفتار شخصی و تحصیلی دانش آموزان را تحت تأثیر قرار می دهند و موجب بهبود روابط بین فردی و عملکرد تحصیلی آنان می شوند. هوش اخلاقی و خودآگاهی با دارای بودن فاکتورهای اخلاق مدار مانند مسئولیت پذیری، بخشش، دلسوزی، هوش هیجانی، انصاف، عدالت و مواردی از این قبیل ظرفیت اخلاقی دانش آموزان را ارتقا می دهند و به دانش آموزان این احساس را القا می کند که آنان این توانایی را دارند که مسئولیت انتخاب ها و فعالیت ها را از نظر اخلاقی بر عهده بگیرند و بدین نحو، شایستگی های اخلاقی را در دانش آموزان نهادینه کرده و باعث نفوذ اصول اخلاقی در چارچوب فکری دانش آموزان می گردد. قطعاً توجه به اخلاقیات و خودآگاهی در مدرسه فواید بی شماری را، هم برای فرد دانش آموزان، هم برای نظام های آموزش عالی و در نهایت برای جامعه به دنبال خواهد داشت.

در فرآیند اجرای هر پژوهشی، موانع و محدودیت هایی پیش روی محقق قرار دارد. این پژوهش نیز از این قاعده مستثنا نبوده است. اهم محدودیت های پژوهش حاضر به شرح ذیل می باشد: پژوهش حاضر به دانش آموزان مقطع متوسطه شهر تهران محدود می شود. محدودیت ابزار اندازه گیری متغیرها که فقط از پرسشنامه استفاده گردیده است و از مصاحبه، مشاهده و سایر روش های اندازه گیری استفاده نشده است. با توجه به یافته های پژوهش پیشنهاد می شود جهت ارتقای هوش اخلاقی و خودآگاهی دانش آموزان بر اساس رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی، با فراهم ساختن زمینه های آشنایی و شناخت هر چه بیشتر دانش آموزان با مفهوم خودآگاهی و هوش اخلاقی و تمام ابعاد مختلف آن، هم چون مسئولیت پذیری در خصوص پذیرش پیامدهای ناشی از یک تصمیم اشتباه، ایجاد فرهنگ آزاد اندیشی و جوی آکنده از بخشش و همکاری، اعتماد متقابل و کار تیمی در راستای همدلی با نقطه نظرات افراد دیگر از طریق ایجاد محیط

- Sabagh Hassanzadeh T 2015. Designing a Philosophy Education Curriculum Template for Elementary Children Based on the Philosophy of Islamic Education. *Doctoral dissertation, Allameh Tabataba'i University*. [In Persian].
- Shahbazi M, Fazeli M, Hosseini M 2018. The Evolution of Self-Consciousness in the Works of Iranian Writers Based on Ellen Schwalter's Theory. *Journal of Women in Culture and Art (Women's Research)*, Vol. 10, No. 2, Pp. 285-309. [In Persian].
- Sotoudeh H, Shakeri Nia I, Kheirati M, et al 2016. The Relationship between Spiritual Intelligence and Ethical Intelligence with Psychological Well-being of Nurses. *Iranian Journal of Medical Ethics and History*, Vol. 9, No. 1, Pp. 63-73. [In Persian].
- Sungur G 2015. The Effect Of Online Self-Esteem And Awareness Training Program On University Students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, No. 197, Pp. 476-481.
- Toprak M, Karakuş M 2018. Psychological Climate in Organizations: A Systematic Review. *European Journal of Psychology and Educational Research*, Vol. 1, No. 1, Pp. 43-52.
- Topuz C, Arasan Z 2014. Self-awareness group counseling model for prospective counselors. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, No. 143, Pp. 638-642.
- Khatibi 2015. Intellectual and Intellectual Education of Children in the Educational Model of Islam with a Comparative View of the "Teaching Philosophy for Children" project. *Journal of Advertising Education*, Vol. 4, No. 9, Pp. 138-151. [In Persian].
- Kirkpatrick A, Rusch L 2016. Addressing Self-Efficacy and Self-Awareness in Undergraduate Nursing Students Through End-of-Life Simulation (poster 21).
- MacBeth A, Gumley A 2012. Exploring compassion: A meta-analysis of the association between self-compassion and psychopathology. *Clinical psychology review*, Vol. 32, No. 6, Pp. 552-545.
- Mihandoost Z 2018. Association among self-awareness, feelings and reading skills in elementary school students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, No. 112, Pp. 652-655.
- Narvaez D 2010. The emotional foundations of high moral intelligence. *New directions for child and adolescent development*, No. 129, Pp. 77-94.
- Ngammuk P 2011. A Study of 8 Fundamental Moral Characteristics among Thai Undergraduate Students. *Online Submission*.
- Nucci L 2016. Recovering the role of reasoning in moral education to address inequity and social justice. *Journal of Moral Education*, Vol. 45, No. 3, Pp. 291-307..

Psychology and Psychiatry, Vol. 5, No. 4, Pp. 52-62. [In Persian].
 Zaman M, Memon N A
 2016. *Philosophies of Islamic education: Historical perspectives and emerging discourses*. Routledge.

Yahya Zadeh Jollodar S, Heidari Sh, Mousavi Trojeni S 2018. The Effectiveness of Self-Awareness Education on Identification and Responsibility of Secondary School Students. *Journal of Cognitive*

مجله‌ی توسعه‌ی آموزش جندی‌شاپور
فصلنامه‌ی مرکز مطالعات و توسعه‌ی آموزش علوم پزشکی
سال یازدهم، ویژه‌نامه ۹۹

تأثیر هوش اخلاقی بر خودآگاهی دانش آموزان با رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی به منظور ارائه مدل

سید هادی دلبری: دانشجوی دکتری، گروه فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.
وحید فلاح*: عضو هیات علمی، گروه مدیریت آموزشی، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.
سعید صفاریان همدانی: عضو هیات علمی، گروه مدیریت آموزشی، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.

چکیده: هدف این پژوهش تأثیر هوش اخلاقی بر خودآگاهی دانش آموزان با رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی به منظور ارائه مدل بود. روش پژوهش برحسب هدف، کاربردی-بنیادی؛ برحسب نوع داده، آمیخته (کیفی-کمی) از نوع اکتشافی؛ و برحسب زمان گردآوری داده مقطعی؛ برحسب روش گردآوری داده توصیفی-همبستگی بود. جامعه آماری بخش کیفی پژوهش شامل خبرگان دانشگاهی و معلمان مدارس شهر تهران بودند که با روش نمونه‌گیری هدفمند و اصل اشباع ۲۳ نفر به‌عنوان حجم نمونه انتخاب شدند. گروه دوم از جامعه آماری، شامل کلیه دانش آموزان مقطع متوسطه شهر تهران در سال ۱۳۹۸ بودند که با روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای مرحله‌ای، ۳۴۶ نفر به‌عنوان حجم نمونه انتخاب شد به منظور تحلیل داده‌ها در بخش کیفی نتایج مصاحبه کدگذاری شد و در بخش کمی نیز به منظور توصیف ویژگی‌های جمعیت‌شناسی و متغیرهای پژوهش از آمار توصیفی و از شاخص‌های درصد فراوانی، جدول و نمودار استفاده شد و در بخش استنباطی نیز به منظور آزمون سوالات پژوهش از مدل‌سازی معادلات ساختاری، آزمون t تک نمونه‌ای و از نرم افزارهای SPSS-v23، Smart PLS-v2 و Lisrel-v8 استفاده شد. نتایج نشان داد مولفه‌های تشکیل دهنده هوش اخلاقی با رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی عبارت از درستکاری، مسئولیت‌پذیری، بخشش، دلسوزی، ارزش‌های اخلاقی و مهارت‌های ارتباطی بود. همچنین مولفه‌های خودآگاهی بر اساس رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی شامل خودآگاهی عمومی، خودآگاهی خصوصی، هوش هیجانی و ... بود. همچنین نتایج نشان داد هوش اخلاقی و مولفه‌های آن بر خودآگاهی دانش آموزان بر اساس رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی تأثیر دارد. همچنین مدل پژوهش از برازش مناسبی برخوردار بود.

واژگان کلیدی: هوش اخلاقی، خودآگاهی، تعلیم و تربیت اسلامی.

***نویسنده‌ی مسؤول:** عضو هیات علمی، گروه مدیریت آموزشی، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.

Email: fallahvahid22@gmail.com